

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
εισ. 51.386
Αρ. 327.101
ταξ. ΕCP

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ : ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝ : Μ. Λ. ΕΥΡΥΒΙΑΔΗΣ

ΤΟΥΡΚΙΑ & ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ : 1980-1990

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Γ. ΣΕΡΑΦΕΙΜ

1997

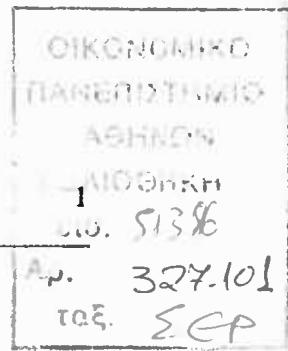
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

0 000000 240727

A standard linear barcode is positioned vertically. Above the barcode, the number '0' is printed. Below the barcode, the number '240727' is printed.

ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

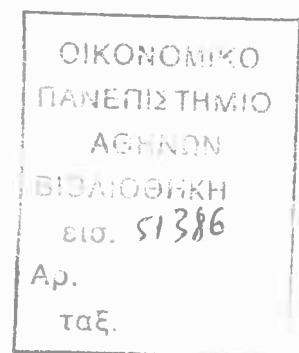

Στις αρχές της δεκαετίας του '80, η ευαισθητή ισορροπία δυνάμεων στη Μέση Ανατολή φάνηκε να στρέφεται κατά των "δυτικών" συμφερόντων. Η ισλαμική επανάσταση στο Ιράν και η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν στερούσαν από τις ΗΠΑ έναν πολύτιμο σύμμαχο στη Μέση Ανατολή και αναζωπύρωναν φόβους για επέκταση της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή. Το αποτέλεσμα ήταν η αναβάθμιση του γεωστρατηγικού ρόλου της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή όσο ποτέ άλλοτε. Η Τουρκία, από την άλλη μεριά, για λόγους που σχετίζονται με πολιτικά και οικονομικά γεγονότα της προηγούμενης δεκαετίας, κάνει μία προσπάθεια προσέγγισης των αραβικών χωρών διαμορφώνοντας ανάλογα τη στάση της απέναντι στην αραβο-ισραηλινή διένεξη. Την ίδια περίοδο, και με απαρχή το στρατιωτικό πραξοκόπημα του 1980, το Ισλάμ ενσωματώνεται στην επίσημη ιδεολογία του κεμαλικού τουρκικού κράτους σε μια προσπάθεια δημουργίας μιας "Τουρκο-Ισλαμικής Σύνθεσης".

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1./ Εισαγωγή
- 2./ Τουρκία και ΗΠΑ
- 3./ Τουρκία και Αραβικές χώρες - Ιράν
- 4./ Τουρκία και αραβο-ισραηλινή διένεξη
- 5./ Τουρκία και Ισλάμ
- 6./ Τουρκία : προς έναν νέο ρόλο ;
- 7./ Χάρτες
- 8./ Βιβλιογραφία

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δεκαετία 1980-1990 ήταν από πολλές απόψεις μια σημαντική περίοδος για την Τουρκία σε σχέση με τη Μέση Ανατολή (αλλά και γενικότερα). Σήμαινε την αναβάθμιση όσο ποτέ άλλοτε του γεωστρατηγικού της ρόλου στην περιοχή. Σήμαινε την ωρίμαση μιας πολιτικής προσέγγισης των αραβικών χωρών που είχε ξεκινήσει την προηγούμενη δεκαετία. Σήμαινε , τέλος , την εγκατάλειψη μιας βασικής αρχής της κεμαλικής ιδεολογίας - ιδεολογίας πάνω στην οποία είχε κυριολεκτικά κτιστεί το νέο τουρκικό κράτος και που ανέκαθεν αποτελούσε πηγή νομιμοποίησης και μέτρο για κάθε ακολουθούμενη πολιτική - και την ενσωμάτωση κατά κάποιον τρόπο του Ισλάμ στην επίσημη ιδεολογία του τουρκικού κράτους.

Παρακάτω εξετάζονται οι γεωπολιτικές ανάγκες που έφεραν την Τουρκία στο κέντρο της στρατηγικής των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή , οι οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες που καθόρισαν τη στάση της Τουρκίας απέναντι στην αραβο-ισραηλινή διένεξη και τις σχέσεις της με τις χώρες της Μέσης Ανατολής και τέλος οι συνθήκες που επέτρεψαν αν όχι επέβαλαν τη "νομιμοποίηση" του Ισλάμ στην Τουρκία. Ζητήματα όπως οι υδάτινοι πόροι και το κουρδικό πρόβλημα δεν αναλύονται , όχι γιατί δεν είναι σημαντικά - αντίθετα θα έλεγε κανείς ότι είναι αυτά που παίζουν και θα παίζουν καθοριστικό ρόλο στη γεωγραφία και στις σχέσεις μεταξύ των χωρών της περιοχής και επρεάζουν τις ακολουθούμενες εσωτερικές πολιτικές - αλλά γιατί αποτελούν από μόνα τους χωριστές θεματικές ενότητες και δε θα μπορούσαν , κατά τη γνώμη μου , να ενταχθούν και να αναλυθούν επαρκώς στα πλαίσια αυτής της εργασίας.

2. ΤΟΥΡΚΙΑ & ΗΠΑ

Προστασία και ασφάλεια έναντι πιθανής στρατιωτικής απειλής από τη Σοβιετική Ένωση ήταν η κύρια φροντίδα των τουρκικών κυβερνήσεων μετά το 1945, γεγονός που εξηγεί με τον καλύτερο τρόπο γιατί η Τουρκία αναζήτησε συμμαχία με τις ΗΠΑ ακόμα και πριν από τη δημιουργία του NATO. Οι πιέσεις που δέκτηκε η Τουρκία από την ΕΣΣΔ μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (από τον οποίο βγήκε ουσιαστικά αλώβητη τηρώντας τη στάση του "επιτήδειου ουδέτερου"¹⁾) στην περιοχή των Στενών και στα βόρεια σύνορά της², την ώθησαν στο να εγκαταλείψει την κεμαλική αρχή των ίσων αποστάσεων στην εξωτερική πολιτική και να συνταχθεί με τη Δύση. Ήτοι η Τουρκία έγινε ένας από τους πρώτους δέκτες της αμερικανικής βοήθειας στα πλαίσια του Δόγματος Τρούμαν το 1947 και ήταν οι ΗΠΑ που υποστήριξαν την είσοδο της Τουρκίας στο NATO το 1952, παρά της ευρωπαϊκές αντιρρήσεις. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου και της Detente οι σχέσεις μεταξύ ΗΠΑ και ΕΣΣΔ ήταν αυτές που καθόριζαν τις προτεραιότητες που δίνονταν στην Τουρκία στο πλαίσιο της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Αυτό ήταν λογικό αφού, δεδομένης της γεωγραφικής της θέσης, η Τουρκία ήταν το μόνο μέλος της συμμαχίας στη Μεσόγειο που ήταν εκτεθειμένο σε άμεση σοβιετική απειλή.

Το 1979 οι αμερικανικοί φόβοι φάνηκαν να επιβεβαιώνονται από δύο σχεδόν παράλληλα χρονικά γεγονότα : την ισλαμική επανάσταση στο Ιράν και τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν. Η ισλαμική επανάσταση και η πτώση του Σάχη στο Ιράν θεωρήθηκε αρχικά από τις ΗΠΑ ως υποκινούμενη από τη Σοβιετική Ένωση με τελικό σκοπό το Ιράν να γίνει σοβιετικός δορυφόρος³. Από πρακτικής πλευράς η επικράτηση του Khomeini στέρουσε

¹⁾Για τη στάση της Τουρκίας κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βλ. Frank G. Weber, The Evasive Neutral (Columbia & London : University of Missouri Press, 1979)

²⁾Η ΕΣΣΔ έθεσε θέμα αναθεώρησης της συνθήκης του Montreux στη Γιάλτα και λίγους μήνες αργότερα ζήτησε επιπλέον αναθεώρηση της συνθήκης του 1921 με την οποία είχε παραχωρήσει στο τότε νεοϊδρυθέν τουρκικό κράτος το Kars και το Ardahan. [Bruce R. Kuniholm. The Origins of the cold war in the Near East (Princeton , New Jersey: Princeton University Press , 1980) pp. 217-221 , 255-270 και Anthony De Luca , Great Power Rivalry at the Turkish Straits (New York : Columbia University Press , 1981) pp.136-163].

³⁾Ωστόσο τελικά η κυβέρνηση του Khomeini αποδείχθηκε λιγότερο φιλική έναντι της ΕΣΣΔ από ό,τι το καθεστώς του Σάχη και η στάση της ήταν καθαρά αντικομμουνιστική [Richard

από τις ΗΠΑ σημαντικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις και σήμαινε ότι το Ιράν πλέον δε θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σαν βάση για την ηλεκτρονική παρακολούθηση των σοβιετικών κινήσων⁴. Από την άλλη μεριά η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν επιβεβαίωσε και δέχυνε τους αμερικανικούς φόβους ότι ένας από τους πρωταρχικούς στόχους της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η επέκταση της σοβιετικής επιρροής στη Μέση Ανατολή. Στόχος που συνδεόταν όχι μόνο με ζήτημα διάδοσης της κομμουνιστικής ιδεολογίας στην περιοχή, αλλά και με τα εθνικά συμφέροντα της ΕΣΣΔ ως υπερδύναμης και ταίριαζε απόλυτα με τη θεωρία του ντόμινο στην οποία είχε βασιστεί η αμερικανική πολιτική τις προηγούμενες δεκαετίες⁵.

Και οι δύο κρίσεις θεωρήθηκαν από τις ΗΠΑ και την Τουρκία σαν απειλή για τη σταθερότητα στην περιοχή του Περσικού Κόλπου και σαν απειλή για τη ροή του πετρελαίου από την Μέση Ανατολή προς τον υπόλοιπο κόσμο. Έτσι και τα δύο γεγονότα διευκόλυναν την ολοκλήρωση των αμερικανο-τουρκικών διαπραγματεύσεων για την DECA (Defence and Economic Cooperation Agreement), μιας κυρίως αμυντικής συμφωνίας που επέτρεπε τη λειτουργία και τη χρησιμοποίηση στα πλαίσια του NATO⁶ πέντε σταθμών ηλεκτρονικής παρακολούθησης των σοβιετικών κινήσεων (μετακινήσεις στρατευμάτων, πυρηνικοί εξοπλισμοί κτλ.).

Σ' αυτήν τη φάση παίρνει μορφή το λεγόμενο Δόγμα Carter το οποίο δίνει νέες διαστάσεις τόσο στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης όσο και στην κατάσταση στη Μέση Ανατολή⁷. Το Δόγμα Carter σήμαινε την ανάσχεση με κάθε τρόπο της σοβιετικής διεύσδυσης στην περιοχή. Κεντρικό ρόλο σ' αυτήν την πολιτική ανάσχεσης καλούνταν να παίζει η λεγόμενη Δύναμη Ταχείας Ανάπτυξης (Rapid Deployment Force), η οποία θα μπορούσε να επέμβει γρήγορα και αποτελεσματικά σε οποιαδήποτε σύγκρουση συνέβαινε στο χώρο

W. Cottam , "Iran and the Middle East" in Steven L. Spiegel (ed) The Middle East and the Western Alliance (London : Center for International and Strategic Affairs UCLA , 1982) pp.207-225].

⁴Mehmet Ali Birand , The Generals' Coup in Turkey (London : Brassey's Defence Publishers ,1987) pp.66

⁵Mehmet Ali Birand , The Generals' Coup in Turkey pp.117

⁶Το ότι η DECA ήταν μια συμφωνία στα πλαίσια του NATO είχε μεγάλη σημασία για την Τουρκία αφού σήμαινε ότι οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις δε θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για αμερικανικές επιχειρήσεις στην περιοχή του Περσικού Κόλπου , κάτι που θα έφερνε την Τουρκία σε σύγκρουση με τους 'Αραβες γείτονές της [Kenneth MacKenzie Turkey in Transition : the West's Neglected Ally (London: Institute for European Defence and Strategic Studies , 1984) pp.17-8].

της Μέσης Ανατολής. Έτσι αν η Σοβιετική Ένωση επαναλάμβανε το εγχείρημα του Αφγανιστάν (ή αν κάποια από τις φιλοδυτικές αραβικές χώρες ακολουθούσε το παράδειγμα του Ιράν) , η δύναμη αυτή θα επενέβαινε για να αναστρέψει την κατάσταση. Στην αναζήτηση βάσεων για την RDF η Τουρκία φαινόταν ο ιδανικός χώρος τόσο από άποψη γεωγραφική (ανάμεσα στο Ιράν , την ΕΣΣΔ και τις αραβικές χώρες) όσο και εξαιτίας του γεγονότος ότι ως χώρα-μέλος του NATO ήδη είχε την απαιτούμενη υποδομή.

Η ιδέα δεν ήταν καινούργια⁹. Παρέπεμπε στην αμέσως μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εποχή όταν είχε γίνει πια φανερό ότι η βρετανική πιγμεντία στην περιοχή της Μέσης Ανατολής συρρικνωνόταν και δε θα μπορούσε να προασπίσει αποτελεσματικά τα δυτικά συμφέροντα. Το κενό που άφηνε η αντικειμενική βρετανική αδυναμία σε συνδυασμό με την καχυποψία με την οποία αντιμετωπίζόταν η Βρετανία στη Μέση Ανατολή , λόγω του ιμπεριαλιστικού παρελθόντος της , οδήγησαν τις ΗΠΑ στο να αναλάβουν έναν πιο ενεργό ρόλο στην περιοχή. Η βασική τους ανησυχία ήταν μήπως η ΕΣΣΔ , ζεκινώντας από διεκδικήσεις στην περιοχή των Στενών , προχωρούσε για να αποκτήσει τον έλεγχο της Ανατολικής Μεσογείου , του Σουέζ , του Ιράν και τελικά των πολύτιμων πετρελαιοπηγών του Περσικού Κόλπου. Έχοντας αποκλείσει τη Δύση από την περιοχή της Μέσης Ανατολής , οι Σοβιετικοί θα μπορούσαν να στραφούν ανενόχλητοι προς την Ινδία και την Κίνα. Στην ανάπτυξη των αμερικανικών στρατηγικών ανάσχεσης της ΕΣΣΔ, η Τουρκία γρήγορα πήρε κεντρικό ρόλο. Σε περίπτωση πολέμου , η Τουρκία θα καθυστερούσε τη σοβιετική προώθηση προς το νότο και τη διώρυγα του Σουέζ και θα κρατούσε ανοικτές τις γραμμές επικοινωνίας στην Ανατολική Μεσόγειο , ωστόσο Αμερικανοί και Βρετανοί μπορέσουν να ανασυντάξουν τις δυνάμεις τους και να περάσουν στην αντεπίθεση. Παράλληλα τα τουρκικά αεροδρόμια θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για επιδρομές κατά των σοβιετικών πετρελαιοπηγών στο Καύκασο. Έτσι διαδοχικά στρατιωτικά σχέδια τόνιζαν την ανάγκη εκσυγχρονισμού των τουρκικών αεροδρομίων , κατασκευής έργων υποδομής και ενίσχυσης της τουρκικής αεροπορίας.

Τα σχέδια αυτά "αναβίωσαν" κατά κάποιον τρόπο τη δεκαετία του '80, όταν έγινε φανερό ότι το Ιράν είχε ουσιαστικά "χαθεί" για τις ΗΠΑ. Η Τουρκία καλείται να το αντικαταστήσει στην αμερικανική στρατηγική κι έτσι ο γεωπολιτικός της ρόλος αναβαθμίζεται όσο ποτέ άλλοτε. Οι Αμερικανοί δε

⁹Melvyn P. Leffler , A Preponderence of Power (Stanford , California : Stanford University Press ,1992) pp.77-81 , 121-127 , 237-246 , 286-291 , 419-426 , 476-485.

θα μπορούσαν φυσικά να περιμένουν ότι η Τουρκία θα ήταν το τέλειο υποκατάστατο του Ιράν. Ο Σάχης τους είχε προσφέρει την τέλεια "συνεργασία". Το Ιράν ήταν όμως μοναρχία, μια μοναρχία που από την αρχή είχε στηριχτεί από τις ΗΠΑ. Στην Τουρκία η κατάσταση ήταν διαφορετική. Το πολιτικό σκηνικό ήταν λιγότερο ομοιογενές και είχαν προηγηθεί δύο δεκαετίες αντι-αμερικανισμού. Η άνοδος του αντιαμερικανισμού στην Τουρκία οφειλόταν καταρχήν σε συγκεκριμένα γεγονότα και ακολουθούμενες πολιτικές : το ζήτημα της παραγωγής οπίου, η επιστολή του Johnson στον Ινονού το 1964 για την αποτροπή της απόβασης στην Κύπρο, το εμπάργκο όπλων που επέβαλε το αμερικανικό κογκρέσο στην Τουρκία εξαιτίας της χρησιμοποίησης όπλων του NATO κατά την εισβολή του 1974, ήταν μόνο μερικά από αυτά. Πέρα από αυτά, όμως, η άνοδος του αντιαμερικανισμού οφειλόταν στη γενικότερη χαλάρωση στο ψυχροπολεμικό κλίμα⁹. Η μείωση των πιθανοτήτων για σύγκρουση των δύο υπερδυνάμεων θεωρήθηκε από την Τουρκία ότι άμβλυνε τη σοβιετική απειλή απέναντί της και ότι της άφηνε περιθώρια για διαφοροποίηση από την πολιτική των ΗΠΑ. Το 1980, όμως, τα πράγματα έχουν αλλάξει. Στις 12 Σεπτεμβρίου γίνεται στην Τουρκία στρατιωτικό πραξικόπεμπτο, το τρίτο που εκδηλώνεται μεταπολεμικά. Οι ΗΠΑ δείχνουν "κατανόηση" για τη νέα κατάσταση. Θεωρούν ότι η σταθερότητα στην Τουρκία είναι απαραίτητη εν όψει των διεθνών εξελίξεων. Μετά από μία περίοδο πολιτικής τρομοκρατίας και αναταραχής η στρατιωτική χούντα φαντάζει για τις ΗΠΑ η "μόνη λύση"¹⁰. Τα επόμενα, μάλιστα, χρόνια οι ΗΠΑ πρωτοστατούν στο πρόγραμμα του IMF για παροχή οικονομικής βοήθειας στην πιεσμένη τουρκική οικονομία. Το αποτέλεσμα ήταν η διατήρηση των ΗΠΑ στην καρδιά της δομής της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

⁹George S. Harris, Troubled Alliance : Turkish American problems in historical perspective, 1945-1971 (Washington DC : AEI for Policy Research, 1972) pp.125-128

¹⁰Mehmet Ali Birand, The Generals' Coup in Turkey pp.124.

3. ΤΟΥΡΚΙΑ & ΑΡΑΒΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ - ΙΡΑΝ

Η σύνταξη της Τουρκίας με το δυτικό στρατόπεδο κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου καθόρισε την περιφερειακή της θέση στη Μέση Ανατολή (αλλά και στα Βαλκάνια). Η Τουρκία ήταν η χώρα-κλειδί σε όλες τις περιφερειακές συμμαχίες που προσπάθησαν να σχηματίσουν οι ΗΠΑ προκειμένου να συγρατήσουν την ΕΣΣΔ στη Μέση Ανατολή, ακριβώς όπως έκαναν και στην Ευρώπη με το NATO. Ο τελικός στόχος ήταν να εξασφαλίσουν τη στρατηγική συνεργασία των αραβικών χωρών σε περίπτωση πολέμου, αλλά και την ανεμπόδιστη λειτουργία των δυτικών επιχειρήσεων εκμετάλλευσης πετρελαίου σε καιρό ειρήνης¹¹. Η προσπάθεια δημιουργίας κάτι ανάλογου του NATO απέτυχε σε μεγάλο βαθμό. Πέρα από την αμοιβαία καχυποψία που εμπόδιζε την ανταλλαγή στρατιωτικών πληροφοριών μεταξύ τους, για τις αραβικές χώρες η γεωστρατηγική απειλή δεν προερχόταν από τη Σοβιετική Ένωση αλλά από το Ισραήλ. Έτσι, η υποστήριξη των ΗΠΑ για το κράτος του Ισραήλ στην Παλαιστίνη τις έφερε σε αντιπαράθεση με τα αναδυόμενα εθνικιστικά ρεύματα. Ήταν επομένως σχετικά εύκολο για την ΕΣΣΔ να παρακάμψει τις περιφερειακές συμμαχίες που είχαν κατά καιρούς σχηματιστεί με την προτροπή των ΗΠΑ και, εκμεταλλευόμενη τη φτώχεια και την κοινωνική ανισότητα της περιοχής, να συνδεθεί μ' αυτές τις εθνικιστικές τάσεις, συνάπτοντας συμφωνίες όπλων κτλ¹².

Υπό αυτήν την προοπτική η επιλογή της Δύσης από την Τουρκία σε συνδυασμό με ιστορικούς, πολιτικούς και θρησκευτικούς λόγους (οθωμανικό-αυτοκρατορικό παρελθόν, κατάργηση του χαλιφάτου από τον Κεμάλ, αποκήρυξη του Ισλάμ ως τρόπου ζωής) απομόνωσαν πολιτικά και οικονομικά την Τουρκία από τους Αραβες γείτονές της. Έτσι μεταπολεμικά όσο παραπάνω συσφίγγονταν οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Δύση, τόσο η σχέση της με τις αραβικές χώρες χειροτέρευε¹³.

¹¹Melvyn P. Leffler, A Preponderence of Power pp. 286

¹²Michael C. Hudson "To play the Hegemon: Fifty Years of US Policy toward the Middle East" The Middle East Journal vol. 50 no 3 Summer 1996 pp.329-343

¹³Ciro Elliott Zoppo, "Turkey in Crisis: implications for the Atlantic Alliance" in The Middle East and the Western Alliance pp. 226-245.

Παρακάτω εξετάζονται σύντομα οι σχέσεις της Τουρκίας τη δεκαετία 1980-1990 με τρεις χώρες που αναμφισβήτητα αποτελούν τμήμα της Μέσης Ανατολής : τη Συρία , το Ιράν και το Ιράκ. Η επιλογή αυτών των χωρών δεν είναι τυχαία. Και οι τρεις έχουν φιλοδοξίες να αναδειχθούν σε περιφερειακές δυνάμεις και δυνατότητες (οικονομική , πληθυσμιακή , στρατιωτική ισχύ) κάποια στιγμή να το πραγματοποιήσουν. Και οι τρεις έχουν κοινά σύνορα με την Τουρκία. Αυτό σημαίνει ότι είναι αναπόφευκτα κάποια σημεία τριβής , είτε λόγω παραδοσιακών διαφορών (βλ. για παράδειγμα στην περίπτωση της Συρίας την περιοχή Alexandretta-Hatay) , είτε λόγω ύπαρξης εθνικών δεσμών που υπερπηδούν τα σύνορα και γίνονται αφορμή για αλληλοκατηγορίες για ανάμειξη της μιας χώρας στα εσωτερικά της άλλης (βλ. για παράδειγμα την παρουσία κουρδικού πληθυσμού και στις τρεις χώρες). Επιπλέον και οι τρεις αυτές χώρες - που στην πρόσφατη ιστορία τους είχαν βρεθεί για μικρότερο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα υπό δυτικό έλεγχο - προύν μια αντιδυτική στάση. Είναι λοιπόν φυσικό να αντιμετωπίζουν με καχυποψία οποιαδήποτε κίνηση της Τουρκίας , αφού στα μάτια τους η Τουρκία είναι , μετά το Ισραήλ, ο κατεξοχήν υποστηρικτής των δυτικών συμφερόντων στη Μέση Ανατολή¹⁴.

Οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία δεν ήταν ποτέ εγκάρδιες. Η ιστορική καχυποψία και η εδαφική διαμάχη για την περιοχή Alexandretta-Hatay χειροτέρεψαν λόγω της έντασης στις σχέσεις Ανατολής- Δύσης.

Στη δεκαετία του '80 δύο άλλοι παράγοντες προστέθηκαν στις ήδη τεταμένες σχέσεις : το ζήτημα των νερών του Ευφράτη (ποταμού που πηγάζει από την Τουρκία αλλά αποτελεί την κύρια υδάτινη πηγή για τη Συρία) και η υποστήριξη από τη Συρία εθνικιστικών αρμενικών και κουρδικών οργανώσεων στο έδαφός της. Το ζήτημα των νερών του Ευφράτη ήρθε στην επιφάνεια όταν η Τουρκία θέλησε να χρησιμοποιήσει μεγαλύτερες ποσότητες νερού για τα αρδευτικά και υδροηλεκτρικά έργα που προέβλεπε το GAP (ένα φιλοδοξό σχέδιο έργων υποδομής προκειμένου να αναπτυχθεί η νοτιοανατολική Τουρκία). Η Συρία , παρά τις αντίθετες τουρκικές εγγυήσεις , φοβήθηκε ότι αυτό θα σήμαινε μείωση της ποσότητας νερού που θα μπορούσε η ίδια να χρησιμοποιήσει. Πίσω από το πρόβλημα των νερών του Ευφράτη και πέρα από την καθαρά πρακτική πλευρά , κρύβεται ο ανταγωνισμός των δύο χωρών για το ζήτημα της περιφερειακής ηγεμονίας. Η Συρία γνωρίζει ότι

¹⁴Philip Robins , Turkey and the Middle East (London: The Royal Institute of International Affairs 1991) pp.49

οποιαδήποτε εγγύηση της δίνεται είναι αποτέλεσμα τουρκικής απόφασης άρα οποιαδήποτε στιγμή μπορεί να ανακληθεί.

Στον αντίποδα του ζητήματος των υδάτινων πόρων βρίσκονται οι κατηγορίες της Τουρκίας ότι η Συρία υποθάλπτει, εξοπλίζει και εκπαιδεύει αρμενικές και κουρδικές τρομοκρατικές οργανώσεις που δρουν στο έδαφος της. Το ζήτημα αυτό θεωρείται κρίσιμο για την Τουρκία αφού συνδέεται με την εδαφική της ακεραιότητα και ασφάλεια. Το 1987 κατά την επίσκεψη του Οζάλ στη Συρία υπογράφησαν δύο πρωτόκολα που ρύθμιζαν το ζήτημα του νερού και δέσμευαν κάθε πλευρά να εμποδίζει ενέργειες που, ξεκινώντας από το έδαφος της, στρέφονταν κατά της άλλης πλευράς. Παρόλ' αυτά, και τα δύο προβλήματα εξακολουθούν να υφίστανται και να αποτελούν πηγή αντιπαράθεσης και δυνητικών συγκρούσεων για τις δύο χώρες¹⁵.

Αν οι σχέσεις της Συρίας με την Τουρκία χαρακτηρίζονται από μια παραδοσιακή αντιπαλότητα, στις σχέσεις Τουρκίας - Ιράν υπήρχε πάντα μια ισορροπία¹⁶. Τα σύνορα της Τουρκίας με το Ιράν είναι από τα παλιότερα στην περιοχή και τα μόνα που δεν άλλαξαν κατά τη δημιουργία του τουρκικού κράτους. Η κατάσταση στη Μέση Ανατολή στα χρόνια 1980-1988 κυριαρχούνταν αρχικά από την ιρανική επανάσταση και αργότερα από τον πόλεμο Ιράν-Ιράκ. Η τουρκική στρατιωτική κυβέρνηση έβλεπε με καχυποψία την ισλαμική επανάσταση στο Ιράν φοβούμενη την επιρροή της στις ισλαμικές ομάδες στην Τουρκία. Από την άλλη μεριά για το επαναστατικό Ιράν η Τουρκία ήταν το μοντέλο που είχε προσπαθήσει να μιμηθεί ο Σάχης : κοσμικό κράτος, στενός σύμμαχος των ΗΠΑ, πρόθυμο να υιοθετήσει τις δυτικές αξίες και τη δυτική κουλτούρα¹⁷. Ωστόσο - και παρά τις αντίθετες ιρανικές ανησυχίες - η Άγκυρα κράτησε μια πολιτική αυστηρής ουδετερότητας κατά τη διάρκεια του πολέμου, που ξέσπασε όταν το Ιράκ εισέβαλε στο νότιο Ιράν το 1982, με τεράστια οικονομικά οφέλη. Το Ιράν, στο οποίο είχε επιβληθεί αμερικανικό εμπάργκο, έγινε η κυριότερη αγορά για τις εξαγωγές της Τουρκίας. Το Μάρτιο του 1982 η Τουρκία υπέγραψε με το Ιράν εμπορική

¹⁵ Στην Τουρκία φαίνεται να υπάρχει η αντίληψη ότι στην περίπτωση που γίνει κάποια διευθέτηση στη διαμάχη για τα υψώματα του Golan και υπογραφεί συριο-ισραηλινή συνθήκη ειρήνης (επομένως δε θα χρειάζεται η Συρία να διατηρεί τόσο στρατό στα σύνορά της με το Ισραήλ), η Συρία θα στραφεί εναντίον της Τουρκίας και θα απαιτήσει ανάκτηση της επαρχίας του Hatay και ευνοϊκή διευθέτηση του ζητήματος των υδάτινων πόρων [Elekdag Sakra, "2 1/2 War Strategy", Perceptions, March-May 1996 vol.1 no1 pp.33-57].

¹⁶ Το Ιράν ήδη από τον 16ο αιώνα δεν αποτελεί τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

¹⁷ Philip Robins, Turkey and the Middle East pp.53

συμφωνία αξίας άνω του ενός δις \$ για ανταλλαγή τροφίμων και βιομηχανικών αγαθών με πετρέλαιο. Τα επόμενα χρόνια το εμπόριο αυξήθηκε ακόμα περισσότερο.

Ταυτόχρονα η Τουρκία επέτρεψε στο Ιράκ να διοχετεύσει το πετρέλαιό του πρός τη Μεσόγειο μέσω ενός αγωγού που περνούσε από το έδαφός της και έγινε ο κυριότερος δρόμος για τις εισαγωγές του Ιράκ. Ο πόλεμος του 1982-1988 κατέδειξε την αλληλεξάρτηση και τις δυνατότητες συνεργασίας (οικονομικής και άλλης) των δύο χωρών. Το Ιράκ είναι μία κυρίως ηπειρωτική χώρα με μόνο μια μικρή έξοδο στον Περσικό Κόλπο. Εξαρτάται επομένως από τρίτες χώρες για να εξασφαλίσει δρόμους επικοινωνίας και εμπορίου. Η Τουρκία για το Ιράκ είναι ο πιο άμεσος δρόμος προς την Ευρώπη αλλά και ο πιο ασφαλής, όπως έδειξε ο πόλεμος με το Ιράν : όταν η Συρία έκλεισε τον αγωγό μεταφοράς ιρακινού πετρελαίου προς τη Μεσόγειο που περνούσε από το έδαφός της και ήταν φανερό ότι ένας αγωγός πετρελαίου διαμέσου της Ιορδανίας προς την Αqaba θα ήταν τρωτός σε μια ισραηλινή επίθεση , η Τουρκία ήταν ουσιαστικά η μόνη λύση. Είναι τέλος γεγονός ότι μεταξύ Ιράκ και Τουρκίας δεν υπήρξε η ιδεολογική διαφορά που υπήρχε μεταξύ κεμαλικού κράτους και επαναστατικού Ιράν. Επιπλέον η περιοχή της Μοσούλης , σε αντίθεση με αυτήν της Alexandretta-Hatay , δεν έγινε ποτέ πηγή σοβαρών αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων μεταξύ Ιράκ και Τουρκίας¹⁸.

¹⁸Philip Robins , Turkey and the Middle East pp.58-64.

4. ΤΟΥΡΚΙΑ & ΙΣΡΑΗΛ

Η αραβο-ισραηλινή διένεξη αποτέλεσε για περίπου μισό αιώνα παράγοντα καθοριστικό και κυρίαρχο τόσο των σχέσεων των αραβικών χωρών και του Ισραήλ με τον έξω κόσμο, όσο και για τις μεταξύ τους σχέσεις. Η Τουρκία ήταν μία από τις πρώτες χώρες που αναγνώρισαν το κράτος του Ισραήλ, εγκαταλείποντας την προηγούμενη πολιτική της. Η κίνηση αυτή - όπως αργότερα η συμμετοχή της στον πόλεμο της Κορέας - εντάσσεται στις προσπάθειες της Τουρκίας να αποδείξει στις ΗΠΑ το πόσο αξιόπιστος σύμμαχος είναι, με τελικό σκοπό την ένταξή της στο NATO¹⁹. Η ισραηλινή νίκη στον πόλεμο του 1947-8 και η φανερή αραβική αδυναμία εξασφάλιζε για την Τουρκία ότι δε θα υπήρχαν σοβαρά "αντίποινα" από τους Αραβες και αποτελούσε μια καλή δικαιολογία για τη μεταστροφή της πολιτικής της²⁰. Τα επόμενα χρόνια η Τουρκία είτε συντάσσεται με τις ΗΠΑ στις διάφορες φάσεις της αραβο-ισραηλινής διένεξης, είτε κρύβεται πίσω από μία πολιτική "αγαθής ουδετερότητας" (benvolent neutrality), συνοδευόμενη κατά καιρούς από αντι-ισραηλινές δηλώσεις.

Στη δεκαετία του '70 όμως, σημειώθηκε μια φιλο-αραβική, φιλοπαλαιστινιακή στροφή. Ο λόγος ήταν ένας συνδυασμός της ανησυχίας για την αποτελεσματική χρήση του πετρελαίου ως πολιτικού όπλου από τις χώρες της Μέσης Ανατολής που ήταν μέλη του OPEC και των εμπορικών ευκαιριών που ανοίγονταν σε αυτές τις χώρες, αλλά και της ανάγκης να τύχει υπόστριξης στα πλαίσια του ΟΗΕ για το ζήτημα της Κύπρου. Η Τουρκία ως αναπτυσσόμενη μη πετρελαιοπαραγωγός χώρα πλήγηκε σοβαρά από την αύξηση της τιμής του πετρελαίου μετά το εμπάργκο του 1973. Ταυτόχρονα η ίδια αυτή αύξηση της τιμής του πετρελαίου δημιούργησε πλεονάσματα και συσσώρευσε κεφαλαίου στις πετρελαιοπαραγωγικές χώρες της Μέσης

¹⁹ Από την πλευρά της Τουρκίας η είσοδός της στο NATO, πέρα από εγγύηση έναντι πιθανής σοβιετικής απειλής και εγγύηση ότι η δυτική βοήθεια θα έκανε δυματό τον εκσυγχρονισμό της χώρας, θεωρήθηκε σημάδι ότι η Τουρκία είχε γίνει επιτέλους αποδεκτή από τη Δύση σε ίσους όρους [Eric J. Jurgler, *Turkey: a modern history* (London: I.B. Tauris, 1993) pp. 246-248].

²⁰ Το 1947 η Τουρκία αντιτάχθηκε στη διχοτόμιση της Παλαιστίνης στα πλαίσια του ΟΗΕ τασσόμενη με το μέρος των -ελάχιστων τότε- αραβικών χωρών-μελών του ΟΗΕ [Philip Robins, *Turkey and the Middle East* pp. 74-5].

Ανατολής , οι οποίες όμως χαρακτηρίζονταν από έλλειψη υποδομής. Εκμεταλλευόμενη τις συγκυρίες , η Τουρκία μπόρεσε να αναπτύξει τις αγορές της στις χώρες αυτές. Κυρίως μέσω της εμπειρίας τους στην κατασκευή έργων υποδομής και της τεχνογνωσίας που κατείχαν, οι τουρκικές κατασκευαστικές εταιρίες μπήκαν δυναμικά και ανταγωνιστικά στο χώρο της Μέσης Ανατολής²¹. Από την άλλη μεριά η εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο το 1974 και το ακόλουθο εμπάργκο όπλων που της επιβλήθηκε από το αμερικανικό κούγκρεσο , οδήγησε στη διεθνή απομόνωση της Τουρκίας. Προκειμένου να βρεί ερείσματα στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών , αρχισε μία προσπάθεια προσέγγισης των αραβικών χωρών-μελών του ΟΗΕ , ο αριθμός των οποίων - σε αντίθεση με τις δεκαετίες '40-'50 - ήταν πια υπολογίσιμος. Ήτοι υπερψήφιζε τις αραβικές προτάσεις , συμπεριλαμβανομένης και αυτής που χαρακτήριζε το Σιωνισμό μια μορφή ρατσισμού , το 1975²². Η ενεργή συμμετοχή της Τουρκίας στην Ισλαμική Συνδιάσκεψη το 1976 ήταν αποτέλεσμα αυτών των παραγόντων.

Εν ολίγοις , οι τουρκικές κυβερνήσεις συνειδητοπούσαν ότι "παίζονταν" πάρα πολλά στον οικονομικό τομέα και ότι με τη φιλοδυτική πολιτική τους είχαν απομονωθεί πολύ από τον αναπτυσσόμενο κόσμο , για να ρισκάρουν την υιοθέτηση έστω και μιας προσεκτικής ουδετερότητας απέναντι στην αραβοισραηλινή διένεξη. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ η προσέγγιση Αιγύπτου-Ισραήλ εκείνη την περίοδο προσέφερε μια καλή δικαιολογία για αναθέρμανση των σχέσεων με το Ισραήλ , εντούτοις δεν ωθεί την Τουρκία στην υιοθέτηση μιας πιο ισορροπημένης πολιτικής ανάμεσα στα δύο μέρη. Φαίνεται ότι το γεγονός ότι την κίνηση της Αιγύπτου καταδίκασαν Ιράν , Συρία και άλλες αραβικές περιφερειακές δυνάμεις , ήταν αυτό που τελικά καθόρισε την τουρκική στάση. Ήτοι η Τουρκία δείχνει ανοικτή δυσαρέσκεια για την πολιτική του Ισραήλ , καταδικάζοντας την ισραηλινή εισβολή στο Λιβανό και τις διάφορες ισραηλινές ενέργειες για ενσωμάτωση της Ιερουσαλήμ και των υψηλατών του Golan. Σαν απάντηση υποβαθμίζει τις διπλωματικές της σχέσεις με το Ισραήλ στο επίπεδο του β' γραμματέα.

²¹George S. Harris , *Turkey: coping with crisis* (Boulder Colorado : Westview Press,1985) pp.197.

²²Η υποστήριξη των αραβικών θέσεων στα πλαίσια του ΟΗΕ είχε αρχίσει ουσιαστικά την προηγούμενη δεκαετία σταν η Άγκυρα υπερψήφισε την απόσυρση των ισραηλινών δυνάμεων από τα εδάφη που είχαν καταλάβει κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1967.

Οι σχέσεις Άγκυρας-Τελ Αβίβ άρχισαν να γίνονται και πάλι στενές στα μέσα της δεκαετίας του '80²³. Αρχίζει να αναπτύσσεται συνεργασία στον εμπορικό τομέα και στον τομέα ανταλλαγής πληροφοριών σχετικά με τις επιχειρήσεις του ΡΚΚ. Όπως και στα τέλη της δεκαετίας του '50²⁴, το χαμηλό επίπεδο αντιπροσώπευσης έκρυψε τις αυξανόμενες σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ. Η γενική ατμόσφαιρα στη Μέση Ανατολή διευκόλυνε τέτοιους δεσμούς. Η Αίγυπτος αρχίζει να γίνεται σταδιακά αποδεκτή από άλλες αραβικές χώρες (το 1989 γίνεται ζανά δεκτή στον αραβικό Σύνδεσμο), οπότε νομιμοποιούνται κατά κάποιον τρόπο οι δεσμοί με το Ισραήλ.

Παράλληλα τα οικονομικά δεδομένα έχουν αλλάξει. Η άνοδος των τιμών του πετρελαίου το 1973, κατά τη διάρκεια του αραβο-ισραηλινού πολέμου, συντάραξε την Ευρώπη και τις ΗΠΑ και μακροχρόνια οδήγησε σε μια ολοκληρωμένη ενεργειακή πολιτική που σκοπό είχε να αχρηστεύσει το πετρέλαιο σαν όπλο στο μέλλον. Έτσι όταν έγινε η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση το 1979 η παγκόσμια αγορά πετρελαίου ήταν πιο σταθερή. Με την πτώση του πετρελαίου το 1986, ο ΟΠΕΚ (αλλά και οι άλλες πετρελαιοπαραγωγικές χώρες που δεν ήταν μέλη του) έχασαν την ισχύ τους και το "αραβικό όπλο του πετρελαίου" βασικά χάθηκε. Για τους Αμερικανούς το κύριο πρόβλημα ήταν πλέον να προστατεύσουν τα καθεστώτα των πετρελαιοπαραγωγικών χωρών από περιφερεικούς (Ιράν) και εκτός της περιοχής (ΕΣΣΔ) κινδύνους.

Η Τουρκία με τη σειρά της προσαρμόστηκε στα νέα διεθνή (αλλά και εσωτερικά) οικονομικά δεδομένα. Η μειωμένη τιμή του πετρελαίου, οι αυξημένες εξαγωγές και τα έσοδα από τον τουρισμό, είχαν σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία πλεονασμάτων στο εξωτερικό ισοζύγιο και τη μείωση της στημασίας του εμπορίου με τη Μέση Ανατολή, σε σχέση με αυτό με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τις χώρες του ΟΟΣΑ. Επιπλέον στην προσπάθειά της για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η Τουρκία χρειάστηκε να υποβαθμίσει το ισλαμικό στοιχείο της, να κρατήσει κάποιες αποστάσεις από τη Μέση Ανατολή και να τονίσει την εικόνα της μόνης κοσμικής μουσουλμανικής χώρας²⁵.

²³Philip Robins, *Turkey and the Middle East* pp.78-79.

²⁴To 1958 η Τουρκία συμμετείχε σε ένα μυστικό "περιφερειακό σύμφωνο" που είχε προωθήσει ο τότε Ισραηλινός πρωθυπουργός David Ben-Gurion προκειμένου να αναπτύξει και να επισηματίσει τις σχέσεις του Ισραήλ με μη αραβικές χώρες της Μέσης Ανατολής [Philip Robins, *Turkey and the Middle East* pp.77]

²⁵Sencer Ayata "Patronage, Party and State : The Politicization of Islam in Turkey" *The Middle East Journal* vol. 50 no 1 Winter 1996 pp.40-56.

Οι συμφωνίες του 1993 μεταξύ Ισραήλ και PLO σήμαιναν , τυπικά τουλάχιστον , την έναρξη επίλυσης της αραβο-ισραηλινής διένεξης που χρονολογείται από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (αν όχι από τις αρχές του αιώνα). Λαμβάνοντας υπόψη τους λόγους που πρόβαλε κάθε φορά η Τουρκία για να νομιμοποιήσει την υποστήριξη της προς το Ισραήλ , αλλά και τους λόγους που την οδηγούσαν κατά καιρούς στο να αναζητήσει προσέγγιση με τις αραβικές χώρες , μπορεί να φτάσει κανείς στο συμπέρασμα ότι η έναρξη της ειρηνευτικής διαδικασίας , δίνει στην Τουρκία τη δικαιολογία που χρειάζεται (αν χρειάζεται) απέναντι στις αραβικές χώρες , για ανάπτυξη μεγαλύτερης συνεργασίας με το Ισραήλ.

5. ΤΟΥΡΚΙΑ & ΙΣΛΑΜ

Ήταν τον 16ο αιώνα που ο Οθωμανός Σουλτάνος , προκειμένου να εδραιώσει την κυριαρχία του και να αυξήσει τη δύναμή του , μετέφερε την έδρα του χαλιφάτου στην Κωνσταντινούπολη και πήρε ο ίδιος τον τίτλο του χαλίφη , δηλαδή του αρχηγού των ανά τον κόσμο μουσουλμάνων. Κατά τη σύσταση του νέου τουρκικού κράτους , ο ιδρυτής του , Κεμάλ , προσπάθησε να εξασφαλίσει ότι το Ισλάμ (το οποίο θεωρούσε παράγοντα οπισθοδρόμισης και εμπόδιο στον εκσυγχρονισμό της χώρας) δε θα χρησιμοποιούνταν ποτέ ως πολιτικό όπλο που θα μπορούσε να απειλήσει τον ίδιο και τις μεταρρυθμίσεις του. Έτσι κατήργησε το χαλιφάτο και πήρε επιπλέον μέτρα , αναγκαία κατά τη γνώμη του , προκειμένου να διαφυλάξει τον κοσμικό χαρακτήρα του νέου κράτους. Ωστόσο το Ισλάμ ως πολιτική δύναμη υπέβοσκε πάντα. Οι θρησκευτικές αδελφότητες δεν εξαφανίστηκαν , απλά μπήκαν στην παρανομία. Οι ιδέες και οι μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ μπορεί να είχαν μεγάλη επιρροή και απήχηση στις μεγάλες πόλεις , ανάμεσα στους στρατιωτικούς και πνευματικούς κύκλους , άφησαν όμως ανεπηρέαστες τις αξίες και τα πιστεύω των αγροτικών περιοχών.

Το Ισλάμ κάνει την επανεμφάνισή του ως πολιτικός παράγοντας μετά το 1945 οπότε και εισάγεται ο πολυκομματισμός στην Τουρκία²⁶. Από εκεί και πέρα αρχίζει μία προσπάθεια προσέλκυσης της μουσουλμανικής ψήφου από τα τουρκικά πολιτικά κόμματα σε περιόδους χαμηλής δημοτικότητας , με αντάλλαγμα μεταρρυθμίσεις (εκπαιδευτικές και άλλες) που χαλάρωναν (ανεπαίσθητα στην αρχή) τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους²⁷.

²⁶Πριν από την εισαγωγή του πολυκομματισμού στην Τουρκία το Ισλάμ ήταν η μόνη διέξοδος αντιδραστς , αφού το κράτος μονοπωλούσε όλα τα νόμιμα μέσα πολιτικής έκφρασης [Jenney B. White , "Islam and Democracy: the Turkish Experience" *Current History* , January 1995 pp.7-12]

²⁷Βλέπε για παράδειγμα α)την πολιτική που ακολούθησε το Δημοκρατικό Κόμμα του Menderes το δεύτερο μισό της περιόδου του στην εξουσία όταν η οικονομική κατάσταση χειροτέρεψε και είχε να αντιμετωπίσει ολοένα αυξανόμενες αντιδράσεις [Eric J. Jurgler , *Turkey : a modern history* pp.240-1] και β) τους διαδοχικούς συνασπισμούς τη δεκαετία του '70 του ισλαμικού κόμματος της Εθνικής Σωτηρίας με τα δύο μεγάλα κόμματα: το 1974 στην κυβέρνηση Bulent Ecevit και σε δύο κυβερνήσεις του Κόμματος της Δικαιοσύνης του Suleyman Demirel μεταξύ 1975-7.

Τη δεκαετία του '70 δύο άλλοι παράγοντες προστέθηκαν. Η συσσώρευση κεφαλαίου στις χώρες του Περσικού Κόλπου αμέσως μετά την πετρελαϊκή κρίση και η ανάγκη να βρεί υποστήριξη για την πολιτική της στην Κύπρο, έδωσε (όπως ήδη αναφέρθηκε) κίνητρο στην Τουρκία να προσεγγίσει τις αραβικές χώρες και να επωφεληθεί από τα νέα οικονομικά δεδομένα και από την υποστήριξή τους στα πλαίσια του ΟΗΕ. Το κλειδί γι' αυτήν την προσέγγιση ήταν να τονίσει η Τουρκία την ισλαμική της ταυτότητα και να μετριάσει - τουλάχιστον στα μάτια των ξένων - τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους της, που έτσι και αλλιώς θεωρούνταν απειλή από τις αραβικές χώρες για τα καθεστώτα τους. Με αυτό το σκεπτικό, η Τουρκία συμμετέχει πιο ενεργά στον Οργανισμό της Ισλαμικής Συνδιάσκεψης (Islamic Conference Organization) και διατηρεί αυτόν το ρόλο ακόμα και μετά το πραξικόπημα του 1980²⁸.

Ήταν όμως κάτω από το στρατοκρατούμενο Συμβούλιο Ασφαλείας, που την περίοδο της στρατιωτικής χούντας (1980-1983), οι ισλαμιστές απέκτησαν τη μεγαλύτερη επιρροή τους μέσα στους κυβερνητικούς σχηματισμούς διοίκησης και ιδεολογίας. Το πραξικόπημα του 1980 είχε μια βασική διαφορά σε σχέση με το πραξικόπημα του 1960 (αλλά και το "οιονεί" πραξικόπημα, το λεγόμενο "coup by memorandum" του 1971). Στο πραξικόπημα του 1960 το μεγαλύτερο τμήμα των πραξικοπηματών πίστευε ότι το έργο της χούντας ήταν να επαναφέρει απλά τα πράγματα στον ίσιο δρόμο²⁹ (δηλαδή πίσω στις ορθόδοξες κεμαλικές αρχές από τις οποίες η χώρα είχε απομακρυνθεί) με νομικές και συνταγματικές αλλαγές³⁰. Αντίθετα η χούντα του 1980 μέχρι το 1983 που επανήλθε ο (καθοδηγούμενος) κοινοβουλευτισμός, άρχισε μια προσπάθεια μετατροπής της επίσημης κεμαλικής ιδεολογίας - η οποία θεωρήθηκε ότι παρατήταν ριζοσπαστική από ορισμένες απόψεις - με μια

²⁸ Η Τουρκία είχε πάρει μέρος στις ισλαμικές συναντήσεις κορυφής ήδη από το 1969. Η συνάντηση μάλιστα των Ισλαμιστών υπουργών των εξωτερικών έγινε το 1976 στην Τουρκία, Το 1984 για πρώτη φορά η Τουρκία έστειλε Πρόεδρο της Δημακρατίας να παραστεί στη συνάντηση κορυφής στην Casablanca. Συμμετείχε μάλιστα στις προσπάθειες της Συνδιάσκεψης για μεσολάβηση στον πόλεμο Ιράν-Ιράκ.

²⁹ "putting the train back on the tracks" [George S. Harris, *Turkey : coping with crisis* pp. 159]

³⁰ Για τις διαμάχες μεταξύ των ριζοσπαστικών και των πιο μετριοπαθών μελών της χούντας του 1960 όσον αφορά τη διάρκεια παραμονής τους στην εξουσία και το πότε και πώς θα γινόταν η επιστροφή στον κοινοβουλευτισμό βλ. William Hale "The Turkish Army in Politics 1960-73" in Andrew Finkel and Nukhet Sırman (eds) *Turkish State and Turkish Society* (London : Centre of the Near and Middle East Studies SOAS, 1990)

*Τουρκο-Ισλαμική σύνθεση (Turkish-Islamic Synthesis)*³¹. Η νέα στρατηγική είχε σαν στόχο να αναχαιτιστεί ο επαναστατισμός των νέων Κούρδων και των κομμουνιστών μέσω του παραδοσιακού συντηριτισμού της τοπικής κουρδικής άρχουσας τάξης και του Ισλάμ. Η λογική ήταν ότι μεγαλύτερη έμφαση από την κεντρική διοίκηση στις ισλαμικές αξίες, θα έφερνε πιο κοντά στο κράτος τους τοπικούς Κούρδους πηγέτες και θα απέκοψε τους "άθεους-κομμουνιστές" αντάρτες από τη δημόσια υποστήριξη. Το να επιτρέψουν την αύξηση της ισλαμικής επιρροής στο σύστημα φαινόταν σαν ένα μικρό τίμημα να πληρώσει κανείς για μια υπερεθνική ισλαμική ιδεολογία που θα συνεισέφερε στην εδαφική ακεραιότητα του τουρκικού έθνους-κράτους (ζήτημα πρωταρχικής σημασίας για τους στρατιωτικούς).

Την ίδια εποχή προωθούνταν από ορισμένους κύκλους στις ΗΠΑ (λόγω της ισλαμικής επανάστασης στο Ιράν και της σοβιετικής εισβολής στο Αφγανιστάν) η στρατηγική της "πράσινης ζώνης" (Green Belt Strategy). Η πολιτική αυτή βασιζόταν στην ιδέα να περιοριστεί η σοβιετική επέκταση προς το νότο και να αναχαιτιστεί η ριζοσπαστική δύναμη στο Ιράν και δυνητικά οπουδήποτε άλλου στην περιοχή, φτιάχνοντας μια συμμαχία-ανάχωμα από μουσουλμανικές χώρες υποστηριζόμενες από τις ΗΠΑ³². Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι το στρατιωτικό καθεστώς στην Τουρκία όλο και πιο πολύ προωθούσε τη σουνιτική ερμηνεία του Ισλάμ (πιο κοντά σ' αυτήν της Σαουδικής Αραβίας, η οποία θα μπορούσε εξάλλου να αποτελέσει πηγή μεγάλων δανείων προς τη δοκιμαζόμενη τουρκική οικονομία) έναντι του επαναστατικού σιτισμού του Ιράν (αλλά και του αλεβιτισμού των Κούρδων).

Έτσι το σύνταγμα που σχεδίασαν οι στρατιωτικοί καθιέρωνε ως υποχρεωτική τη θρησκευτική διδασκαλία σε όλη την προεπαναστατική εκπαίδευση και ίδρυε σεμινάρια που προωθούσαν την ισλαμική ιδεολογία³³. Αυτό που έκανε ο στρατός - ο παραδοσιακός θεματοφύλακας των κεμαλικών αρχών και του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους - ήταν πολύ περισσότερο από ό,τι θα μπορούσε να κάνει οποιαδήποτε πολιτική κυβέρνηση.

³¹Ertugrul Kurkcı "The Crisis of the Turkish State" *Middle East Report (MERIP)* no 199 vol. 26 no 2 (April-June 1996) pp.2-7.

³²"Bulent Ecevit : "Οι ΗΠΑ διατηρούν στενές σχέσεις με μερικά αν όχι με όλα τα θεοκρατικά καθεστώτα στην περιοχή. Οι ΗΠΑ υπονοούν ότι θα ήθελαν να δουν την Τουρκία να βασιζεται περισσότερο σε αυτά τα καθεστώτα." [Ertugrul Kurkcı "The Crisis of the Turkish State" *Middle East Report (MERIP)* no 199 vol. 26 no 2 (April-June 1996) pp.2-7].

³³Eric Rouleau , "Turkey: Beyond Ataturk" , Foreign Policy , no 103 Summer 1996 pp.70-91.

Στη σχετική ελευθερία της περιόδου του Οζάλ που ακολούθησε μετά την επάνοδο στον κοινοβουλευτισμό, η ισλαμική παρουσία έγινε πιο έντονη και ανοικτή³⁴. Οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του Οζάλ περιλάμβαναν μια χαλάρωση των κεμαλικών και κοσμικών αρχών του κράτους και σήμαιναν μια δημόσια παραδοχή ότι το Ισλάμ ήταν βασικό στοιχείο της τουρκικής ταυτότητας. Τα κύρια κεντροδεξιά κόμματα στην Τουρκία πάντα περιλάμβαναν σημαντικά ισλαμικά στοιχεία. Όμως το κόμμα που ίδρυσε ο Οζάλ, το ANAP (Κόμμα της Μητέρας Πατρίδας), δεν έκρυψε τους ισχυρούς δεσμούς του με τη θρησκευτική αδελφότητα του Nakshibandi. Ήτσι κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του Οζάλ, οι μουσουλμανικές οργανώσεις, ιδρύματα, αδελφότητες κτλ., χρησιμοποιώντας τον οικονομικό φιλελευθερισμό που εισήγαγε ο Οζάλ αλλά και με βάση τις μεταρρυθμίσεις της χούντας, άνθισαν και ανέπτυξαν εκτεταμένη δράση σε όλους τους τομείς³⁵.

³⁴Sami Zubaida "Turkish Islam and National Identity" Middle East Report (MERIP) no 199 vol 26 no 2 (April-June 1996) pp. 10-15.

³⁵Είναι χαρακτηριστικό ότι αμέσως μετά την απελευθέρωση της πλεόρασης δημιουργήθηκαν δύο κανάλια με μουσουλμανικό προσανατολισμό.

6. ΤΟΥΡΚΙΑ : ΠΡΟΣ ΕΝΑΝ ΝΕΟ ΡΟΛΟ ;

Αν οι αρχές της δεκαετίας του '80 σήμαιναν για την Τουρκία μια άνευ προηγουμένου αναβάθμιση του γεωστρατηγικού της ρόλου στην περιοχή της Μέσης Ανατολής , δέκα χρόνια αργότερα τα πράγματα ήταν πολύ διαφορετικά. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ουσιαστικά τερμάτιζε το στρατηγικό ρόλο που απολάμβανε η Τουρκία σε έναν διπολικό κόσμο και ό,τι αυτό συνεπαγόταν. Έγινε λοιπόν αναγκαίο για την τουρκική εξωτερική πολιτική να ενισχύσει την περιφερειακή θέση της Τουρκίας³⁶ και να βρεί έναν τρόπο για να τονίσει τη συνεχιζόμενη σημασία της σαν "δυτικό" οχυρό στη Μέση Ανατολή. Σε αυτήν την προσπάθεια εντάσσεται η στάση που τήρησε η Τουρκία όταν το Ιράκ εισέβαλε στο Κουβέιτ τον Αύγουστο του 1990 - στάση που ως έναν βαθμό αποτελούσε προσωπική πολιτική του Οζάλ.

Παράλληλα³⁷ η ανεξαρτησία των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας - ιστορικά τμήμα της Μέσης Ανατολής - που ακολούθησε την κατάρρευση της ΕΣΣΔ , άνοιγε μπροστά στην Τουρκία μια τεράστια περιοχή κατοικούμενη από 150 εκατομύρια μουσουλμάνους - τουρκόφωνους στην πλειονότητά τους - κοντά στα βόρεια σύνορά της. Οι δυνητικές ωφέλειες που θα μπορούσε να αποκομίσει η Τουρκία , εκμεταλλευόμενη θρησκευτικούς - γλωσσικούς - εθνικούς δεσμούς με τις πλούσιες σε φυσικούς πόρους αυτές χώρες , δεν πέρασαν απαρατήρητες από την Άγκυρα. Ήτοι εγκαταλείποντας για μια ακόμη φορά τις κεμαλικές αρχές , που απέρριπταν τη χρησιμοποίηση του πανισλαμισμού και του παντουρκισμού στην εξωτερική πολιτική , η Τουρκία υπέγραψε με τις νέες δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας μια σειρά συμφωνιών συνεργασίας σε διαφόρους τομείς. Σπηλη προσπάθειά της αυτή η Τουρκία - με την αμερικανική υποστήριξη - θέλησε να παρουσιαστεί σαν

³⁶Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ σε συνδιασμό με την καταστροφή της οικονομικής και στρατιωτικής δύναμης του Ιράκ και την εξάντληση του Ιράν μετά από τον πόλεμο 1982-8 , φαινόταν να δημιουργεί το κατάλληλο πλαισίο ανάδειξης της Τουρκίας ως περιφερειακής δύναμης.

³⁷Eric Rouleau, "The Challenges to Turkey", Foreign Affairs , Nov-Dec 1993 pp.110-126.

πρότυπο μουσουλμανικής χώρας με δημοκρατικό πλουραλισμό και ελεύθερη οικονομία , πρότυπο ανταγωνιστικό με αυτό του Ιράν³⁸.

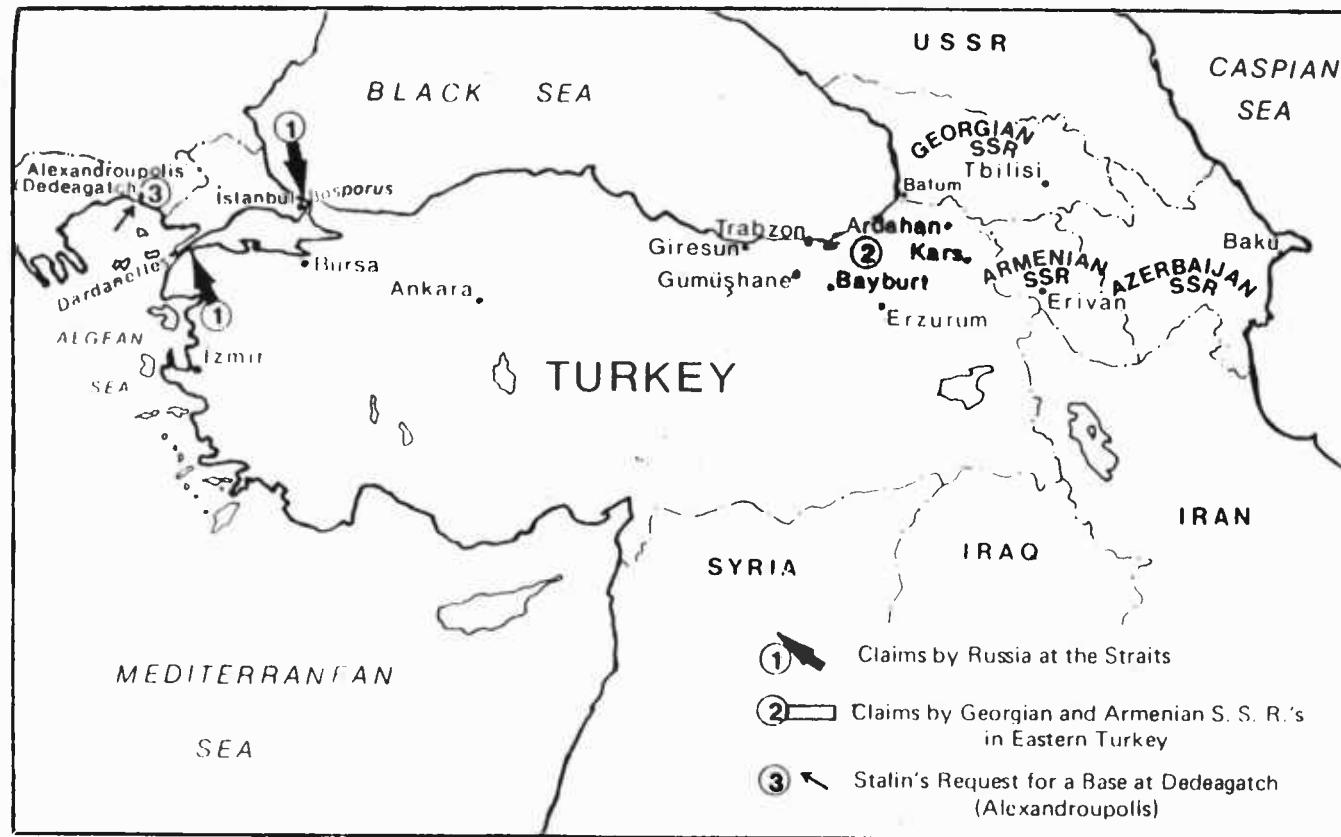
Ωστόσο γρήγορα έγινε φανερό ότι η Τουρκία δεν είχε τα απαραίτητα οικονομικά μέσα για να ανταποκριθεί στις τεράστιες κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών , ούτε ήταν διατεθειμένη να εμπλακεί άμεσα στις μεταξύ τους συγγρούσεις. Έτσι βρέθηκε σε μειονεκτική θέση απέναντι σε δύο άλλες δυνάμεις που ανταγωνίζονταν για τους φυσικούς πόρους της Κεντρικής Ασίας : το Ιράν και τη Ρωσία. Το Ιράν υπερέχει καθαρά έναντι της Τουρκίας από άποψη οικονομικής δυνατότητας και τη Ρωσία - την οποία συνδέουν μακροχρόνιοι πολιτικο-στρατιωτικοί δεσμοί με την περιοχή - φαίνεται να έχει το προβάδισμα έναντι των δύο άλλων ανταγωνιστών της από άποψη πολιτικής επιρροής. Σε κάθε περίπτωση ο προσανατολισμός της εξωτερικής πολιτικής αυτών των νέων χωρών δε θα εξαρτηθεί τόσο από εθνικούς-θρησκευτικούς-γλωσσικούς παράγοντες όσο από οικονομικούς και στρατιωτικούς. Και είναι αμφίβολο αν η Τουρκία έχει τα απαραίτητα οικονομικά μέσα για να ανταποκριθεί στις τεράστιες οικονομικο-κοινωνικές ανάγκες αυτών των χωρών.

Η περιφερειακή θέση της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή καθορίζόταν μεταπολεμικά σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από το πόσο σημαντική ήταν κάθε φορά η Τουρκία για την προάσπιση των δυτικών συμφερόντων στην περιοχή. Σήμερα που η αντιπαράθεση των δύο υπερδυνάμεων έχει τερματιστεί αλλά οι παραδοσιακές αντιπαλότητες και διαμάχες εξακολουθούν να υπάρχουν , τίθεται το ερώτημα ποιος θα μπορούσε να υπερασπιστεί καλύτερα τα συμφέροντα της "Δύσης" στη Μέση Ανατολή (με τον ευρύ ιστορικό της ορισμό). Δεν είναι λίγες οι απόψεις³⁹ που υποστηρίζουν ότι το Ιράν της "ώριμης" επανάστασης είναι εκείνο το κράτος που θα ανταποκριθεί αποτελεσματικότερα στις γεωπολιτικές αλλά και στις οικονομικές ανάγκες της νέας διεθνούς κατάστασης. Λόγω της θέσης του , ανάμεσα στην Κασπία και τον Περσικό , το Ιράν φαίνεται να βρίσκεται στο κέντρο των ενεργειακών πηγών τις επόμενες δεκαετίες και δυνητικά στο κέντρο της παγκόσμιας

³⁸ Το περίεργο είναι ότι ενώ το Ιράν θεωρείται από τη Δύση σαν το κατεξοχήν συντηριτικό-φανταμεταλιστικό καθεστώς , από τα αραβικά κράτη αντιμετωπίζεται σαν απειλή για τις μοναρχίες τους και ως ιδιαίτερα επικίνδυνος φιλελύθερος πολιτικός παράγοντας [Eric Hooglund , "Iranian Populism and Political Change in the Gulf" , Middle East Report (MERIP) no 174 January -February 1992].

³⁹ Ω. για παράδειγμα Robert D. Kaplan "Why the US and Iran Will Be Friends Again" *The Wall Street Journal* , February 11 1997 και Paul B. Henze and S. Enders Wimbush "A New Policy for a New Middle East" *The Wall Street Journal* , February 6 1997.

προσοχής. Αν η λογική αυτή επικρατήσει - κι αυτό θα εξαρτηθεί από πολλούς κι όχι εύκολα εκτιμήσιμους παράγοντες - τότε η Τουρκία θα βρεθεί μπροστά σε μία νέα πρόκληση. Αναμένεται να δούμε αν θα μπορέσει να ανταποκριθεί.

Soviet Claims on Eastern Turkey and Demands on the Straits (1945-1946)

πηγή : Bruce R. Kuniholm , The origins of the cold war in the Near East ,
Princeton , New Jersey : Princeton University Press , 1980.

Map of Turkey and the Region

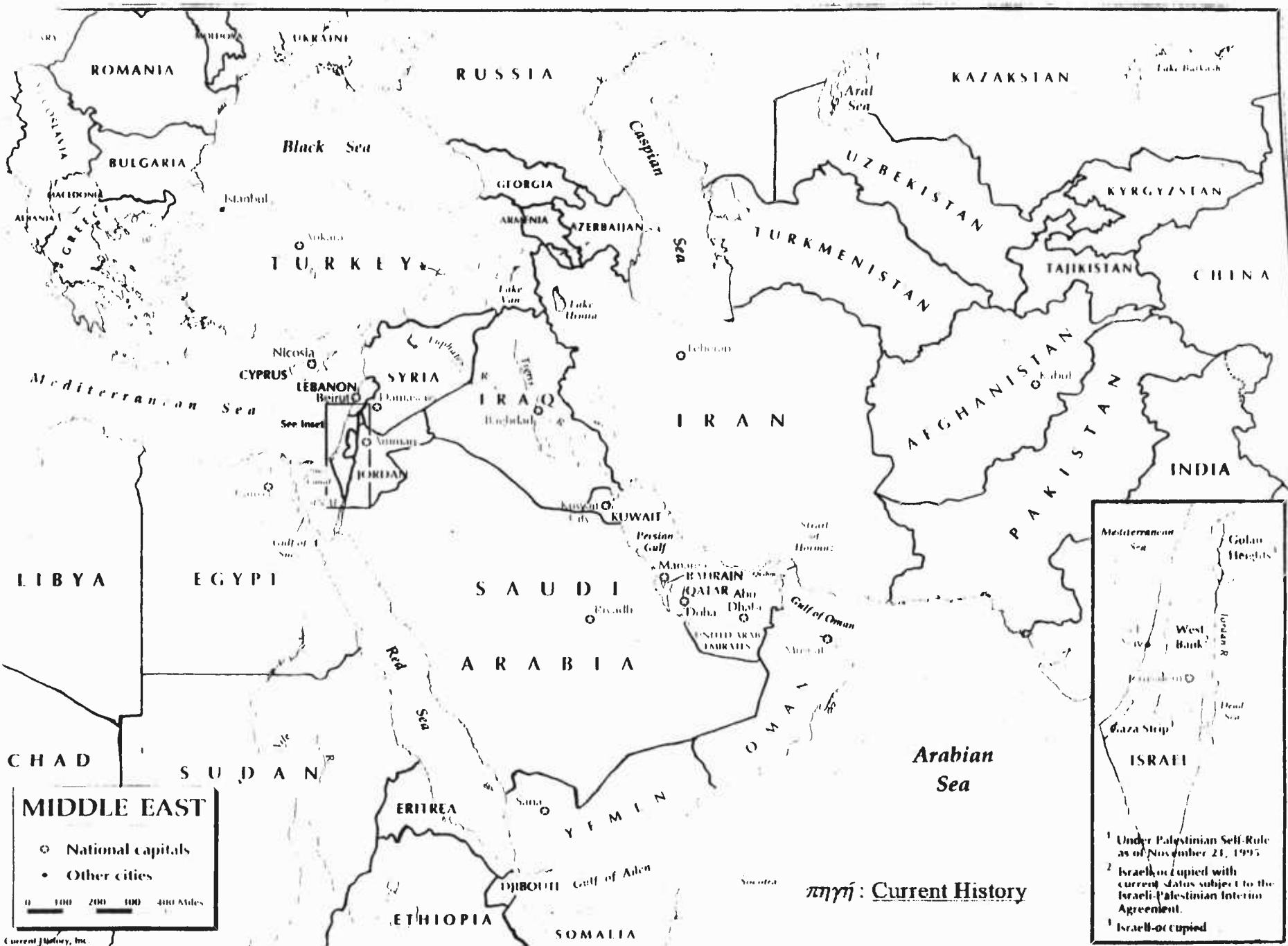

Map of Turkey with US and NATO military bases

πηγή: Mehmet Ali Birand, The Generals' Coup in Turkey: an inside story of September 1980, London: Brassey's Defence Publishers, 1987.

ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

12

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ayata , Sencer "Patronage , Party and State : The Politicization of Islam in Turkey" The Middle East Journal , Vol. 50 , No 1 (Winter 1996).
2. Birand , Mehmet Ali The Generals` Coup in Turkey : an inside story of 12 September 1980 London : Brassey` s Defence Publishers , 1987.
3. Cottam , Richard W. "Iran and the Middle East" in Steven L. Spiegel (ed.) , The Middle East and the Western Alliance London : Center for International and Strategic Affairs , University of California L.A. , 1982.
4. De Luca , Anthony Great Power Rivalry at the Turkish Straits : The Montreux Conference and Conversion New York : Columbia University Press, 1981.
5. Hale , William "The Turkish Army in Politics 1960 - 73" in Andrew Finkel and Nukhet Sirman (eds) Turkish State and Turkish Society London : Centre of the Near and Middle East Studies SOAS , 1990.
6. Harris , George S. Turkey : coping with crisis Boulder , Colorado : Westview Press , 1985.
7. Harris George S. , Troubled Alliance Turkish - American Problems in historical perspective 1945 - 71 AEI for Public Research - Washington D.C. Hoover Institution on War , Revolution and Peace , Stanford University , Stanford , California , 1972.
8. Henze , Paul B. and Wimbush , S. Enders , "A New Policy for a New Middle East" The Wall Street Journal February 6 1997.
9. Hooglund , Eric "Iranian Populism and Political Change in the Gulf" Middle East Report (MERIP) No 174 January - February 1992.

10. Hudson , Michael C. "To play the Hegemon : Fifty Years of US Policy Toward the Middle East" The Middle East Journal Vol.50 No 3 (Summer 1996).
11. Jurcher , Eric J. , Turkey : a modern history London : I.B. Tauris , 1993.
12. Kaplan , Robert D. "Why the US and IRan Will Be Friends Again" The Wall Street Journal February 11 , 1997.
13. Kuniholm , Bruce R. The origins of the cold war in the Near East. (Great Power Conflict and Diplomacy in Iran , Turkey and Greece) Princeton , New Jersey : Princeton University Press , 1980.
14. Kurkcu Ertugrul "The crisis of the Turkish State" Middle East Report (MERIP) , No 199 , Vol. 26 , No2 (April - June 1996).
15. Leffler , Melvyn P. A Preponderence of Power (National Security , the Truman Administration and the Cold War) Stanford , California : Stanford University Press , 1992.
16. MacKenzie , Kenneth Turkey in Transition : The West` s Neglected Ally London : Institute for European Defence & Strategic Studies , 1984.
17. Robins , Philip Turkey and the Middle East London : The Royal Institute of International Affairs (Catham House Papers) , 1991.
18. Rouleau , Eric "The Challenges to Turkey" Foreign Affairs November - December 1993.
19. Rouleau , Eric "Turkey : Beyond Ataturk" Foreign Policy Summer 1996 No 103.
20. Rustow , Dankwart A. Turkey : America` s Forgotten Ally New York : Council on Foreign Relations , 1987.

-
21. Sakra Elekdag " 2 1/2 War Strategy" Perceptions , Vol.1 No 1 (March - May 1996).
22. Weber , Frank G. The Evasive Neutral (German , Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the 2nd World War) Columbia & London : University of Missouri Press , 1979.
23. White , Jenny B. "Islam and Democracy : The Turkish Experience" Current History January 1995.
24. Zoppo , Ciro Elliott "Turkey in Crisis : Implications for the Atlantic Alliance" in Steven L. Spiegel (ed) ,The Middle East and the Western Alliance London : Center for International and Strategic Affairs , University of California L.A. , 1982.
25. Zubaida , Sami "Turkish Islam and National Identity" Middle East Report (MERIP) , No 199 ,Vol. 26 ,No2 (April - June 1996).

